

МОНГОЛЫН ЭРХ ЗҮЙН СЭТГЭЛГЭЭНИЙ ЧИГ ХАНДЛАГА

Н. Лүндэндорж (Sc.D), П. Амаржаргал

Аливаа үндэстний сэтгэлгээний онцлогийг тодорхойлсон хүчин зүйл бодитой оршдог уу, оршдог бол тэрхүү хүчин зүйлд юу хамаарах вэ гэсэн асуулт зүй ёсоор үүснэ. Соёл иргэншлийн онолыг үндэс болговол аливаа үндэстний хэл, түүх, шашин, зан заншил, бүхий л төрлийн институт, сэтгэлгээ, хүмүүс хоорондын харилцааны хэв маягийг иргэншил, соёл нь тодорхойлдог³⁰ аж. Харин тэрхүү иргэншил соёлын онцлогийг байгаль, цаг агаар нь нөхцөлдүүлдэг гэж детерминист³¹ хандлага үздэг. Тухайлбал, монголчууд нүүдлийн иргэншлийг өөрсдөө сонгоогүй. Харин байгаль, цаг агаар, хөрсний үржил шим³² нь амьдралын энэ хэв маягийг тулгасан. Манай орны хөрсний бүтэц, үржил шим нь газар тариалангийн соёлыг зөвшөөрөөгүй.

Монголын нүүдлийн иргэншлийг нөхцөлдүүлсэн байгаль, цаг агаар, хөрсний хүчин зүйл монгол хүний антропологи, этнос, менталитет гэх зэрэг уугуул онцлогуудыг тодорхойлсон. Жишээ нь, өргөн уудам газар нутаг нь төрийн үйлдвэрлэлийн аргыг бий болгож, олон зууны турш газар дахь улсын өмчлөлийн харилцааг тогтоож, хувийн өмчид суурилсан индивидуалист үзэл санаа дэлгэрэх, хөгжих бололцоог хааж, төрийг хянах бус харин дээдлэх үзэл санааг бий болгосон байх жишээтэй. Нүүдлийн мал аж ахуй хөдөлмөрийн онцлог нь суурин иргэншлийн хүмүүс шиг нийгмийн тал бүрийн харилцаанд оролцох, харилцах бололцоог хязгаарлаж байсан учраас харилцан буулт хийх, тэвчихүйн мэдрэмж сул хөгжсөн. Эрс тэс уур амьсгал, цаг агаар монгол хүнийг зориг тэвчээртэй болгосны зэрэгцээ хэрцгий догшин араншинг заяасан гэх мэт монгол хүний сэтгэлгээний уугуул төрхийн талаар олон шинжийг нэрлэж болно.

Объектив хүчин зүйлээр нөхцөлдсөн монгол хүний сэтгэлгээний дээрх уугуул төрх түүхэн хөгжлийг дагаж хувьсан өөрчлөгдөж ирсэн хэдий ч бүр мөсөн төрөл арилжиж, бүрэн хувирдаггүй хадгалагдсаар байгааг бид эргэн тойрноосоо харсаар байгаа билээ. Байгаль, цаг агаарын онцлогоор нөхцөлдсөн нүүдлийн иргэншил, түүнээс шууд эх сурвалжтай амьдралын хэв шинж, нийгмийн зохион байгуулалт, харилцаа, зан заншил, шашин суртал зэрэг нь монголчуудын эрх зүйн сэтгэлгээний тулгуур уг сурвалж мөн³³ нь эргэлзээгүй юм.

Тэгэхлээр, үндэсний эрх зүйн сэтгэлгээ нь тухайн ард түмний иргэншил, соёлоор нөхцөлдсөн сэтгэлгээний уугуул төрхийг тусгасан хамтын амьдралын дэг журам, эрх, үүрэгт хандах хандлагын илрэл юм. Монголчуудын эрх зүйн сэтгэлгээний түүхэн хөгжлийг иргэншлийн онцлог, эрх зүйн эх сурвалжийн шинж чанарыг харгалзан (1) уламжлалт, (2) социалист, (3) либерал эрх зүйн сэтгэлгээний үед хуваан үзэж болно.

Уламжлалт эрх зүйн сэтгэлгээний үе нь цаг хугацааны хувьд 1206-1921 хүртэлх он хамрах бөгөөд дотроо заншлын, хууль цаазын, Манж-Чин улсын эрх зүйн нөлөөний, өрнийн эрх

³⁰ Хантингтон С. Столкновение цивилизации Полис, (1994) № 1

³¹ Black's Law Dictionary. Editor in chief Bryan A. Garner. Eighth edition (2004) p 481 Хүний зан байдал нь гэр бүл, орчны нөхцлийн бүрэн хяналтанд байдаг бөгөөд түүнд хүсэл зориг нөлөөлөдөггүй гэсэн философи юм.

³² А. Ж. Тойнби. Түүх судлал (2007) 141 дэх тал

³³ N.Lundendorj. Development of state and legal thoughts and its tendencies (General and Specific Study), Synopsis for the Degree of Doctor of Science in Law. Ulaanbaatar (2003) p 21-23

зүйн соёлын нөлөө нэвтэрч эхэлсэн үе гэж нарийвчлан хувааж болно. Эл үеийн эрх зүйн сэтгэлгээний гол эх сурвалж нь нүүдэлчдийн ёс заншил³⁴, хэв хууль, эзэн хаадын билэг сургаал, Хятадын уламжлалт эрх зүй³⁵, өрнийн эрх зүйн зарим институт байсан гэж үзэж болно. Энд авч үзсэн эрх зүйн сэтгэлгээний эх сурвалжуудаас Хятадын уламжлалт эрх зүй гэсэн эх сурвалж судлаачдын судалгаанд төдийлэн хөндөгдөөгүй шинэ эх сурвалж юм. Бид түүх, соёлоо хятадаас тусгаарлах гэсэн “хүйтэн” жилүүдэд Хятадын соёлын нөлөөг төдийлэн авч үзэхийг хүсдэггүй байв. Гэвч үнэнийг нууж болохгүйн зарчмаар сүүлийн жилүүдэд хандах болж буй нь сайшаалтай. Хятадын соёлын нөлөө монголчуудын бүх түүхэнд байсаар ирсэн. Одоо ч байна. Цаашид ч байх нь мэдээж. Хятадын уламжлалт эрх зүй Монголын эрх зүйн хөгжил, сэтгэлгээнд ямагт гол нөлөө үзүүлсээр иржээ.

Хятад улсын уламжлалт эрх зүйн мөн чанар эрүүгийн хэм хэмжээнд тулгуурлаж оршдог. Тийм учраас тус улсын уламжлалт эрх зүйг эрүүгийн эрх зүй ч гэж нэрлэдэг. Хятадын уламжлалт эрх зүйн онцлог, хууль цаазын тогтолцоонд эрүүгийн эрх зүйн хэм хэмжээ гол байр суурь эзэлдэг. Өөрөөр хэлбэл, Нэгдүгээрт бусад эрх зүйн хэм хэмжээг төдийлөн өргөн хэмжээнд бий болгодоггүй онцлогтой. Хоёрдугаарт, газар дахь эзэн хааны өмчлөл, хуваарилалт нь төрийн хатуу хяналт тогтоох зорилгыг агуулдаг. Тэгвэл Хятад улсын уламжлалт эрх зүйн энэ онцлог Монголын эрх зүйн түүхэнд хэрхэн нөлөөлснийг харахад төвөггүй байна. Харин том иргэншил соёл нь бага иргэншил соёлоо ямагт дагуулж байдаг учраас Монголын уламжлалт эрх зүй хятадад нөлөөлсөн гэж бид баталж чадахгүй билээ. Тийм учраас монголын эрх зүйн сэтгэлгээнд Хятад улсын уламжлалт эрх зүй нэг гол эх сурвалж болж түүхэн нөлөө үзүүлснийг тэмдэглэж байна.

Тэгэхлээр, монголчуудын уламжлалт эрх зүйн сэтгэлгээний үеийн гол мөн чанар бол төр, эзнийг дээдлэх, ёс заншлыг дагах, үүргийг хүндэтгэн биелүүлэх, харин эрхийг дээдлэн хүндэтгэх ёс журам, соёл, мэдрэмж сул байсан онцлогтой байжээ гэж хэлж болмоор байна.

Социалист эрх зүйн сэтгэлгээний үед монголын эрх зүйн сэтгэлгээнд томоохон хувьсал болсон. Уламжлалт эрх зүйн соёлоос бүрэн тасарсан, ангич, намч, үзэл сурталжсан агуулгатай эрх зүйн соёл, сэтгэлгээг нэвтрүүлсэн хэдий ч орчин цагийн эрх зүйн тогтолцооны нэгэн өвөрмөц загварыг ЗХУ-ын нөлөөн дор бүрдүүлж чадсан билээ. Энэ үед эрх зүйн сонгодог үзэл санаа, зарчим нэвтрээгүй юм. Үүний улмаас хүний эрх хуулийн үндэс, төр тогтоодоггүй хүний салшгүй эрх оршдог, өмчлөх эрх - хүний бүх эрхийн үндэс суурь, хэрэгжих баталгаа гэсэн үзэл сэтгэлгээ, мэдрэмж хөгжөөгүй.

Харин хүний эрхийг хуулиар бий болгодог, төрөлх жам ёсны эрх гэж байдаггүй, энэ бол хөрөнгөтний суртал нэвтрүүлэг, хувийн өмч бол хүний эрх, эрх чөлөөний үндэс баталгаа биш, харин хүн хүнээ дарлан мөлжих хэрэгсэл, хүн мөн чанараа алдах, ангит нийгэм болон нийгэм орших суурь гэж үзэж байлаа. Энэхүү албан ёсны үзэл суртал, үнэлэмжийн хүрээнд монголчуудын эрх зүйн сэтгэлгээний бас нэгэн өвөрмөц хэв маяг бүрэлдсэн. Түүний гол онцлог бол зөвшөөрснийг хийх үйлдлийг эрх, даалгасныг биелүүлэх үйл ажиллагааг үүрэг гэж үзэж, нийгмийн дэг журамд хандах хандлагын үндсийг коммунист ёс суртахууны үнэлэмжээр авч үзэх явдал байлаа.

Социалист эрх зүйн сэтгэлгээний хүрээнд төлөвшсөн эрх зүйн марксист онол (1) хуулиар бий болж болзошгүй аюулыг зайлуулдаг³⁶ хуулийн чанд орших хуулийн тухай, (2) хууль тогтоох үйл ажиллагаа нийгмийн гэрээний зарчим, үл хөндөгдөх хууль зүйн техникийн

³⁴ Montesquieu The Spirit of the Laws Cambridge University press (1989) p 468

³⁵ Takehiro OHYA, Course Material: Japanese legal System, Nagoya University, Graduate School of Law. (2006) p.5

³⁶ Н.Лүндэндорж. Jurisprudence-Эрх зүй судлал, философи, онол. (2011) 144 дэх тал

дүрмүүдэд захирагддаг³⁷ тухай, (3) төрийн эрх мэдлүүдийг хяналт, тэнцвэрийн зарчмаар хуваарилж, хүний эрхийг төрийн дур зоргоос хамгаалдаг тухай, (4) нийтийн эрх зүй болон процессийн эрх зүй нь эрх зүйн байх ёстой зарчимд³⁸ тулгуурласан байх тухай, (5) Үндсэн хуулийн хяналт зэрэг орчин үеийн ардчилсан улсын хуульт ёсны үндсэн дүрмүүдээс биднийг хүнийгсгэсэн байсан нь эрх зүйн тоталитар сэтгэлгээнд дасгаж, түүнийг зөв, үнэн, давуу гэж үзэх үнэлэмжийг бий болгосон байлаа.

Монгол улс дахь нийгмийн амьдралын бүх хүрээг хамарсан шинэтгэл монголын эрх зүйн соёл, сэтгэлгээнд үндсэн эргэлт гаргалаа. Энэ эргэлтийн үр дүнд либерал эрх зүйн соёл, сэтгэлгээ төлөвшин хөгжин нутагшиж байна. Гэвч либерал эрх зүйн соёл, сэтгэлгээний хөгжлийн зам дардан шулуун биш байна. Зөвлөлт хэв маягийн социалист, социал-демократ, коммуитарист үзэл санаанд тулгаарласан эрх зүйн соёл, сэтгэлгээ ч бас зэрэгцэн оршсоор байна. Гэсэн хэдий ч либерал эрх зүйн соёл, сэтгэлгээ давамгайлж байна.

Монгол Улсын шинэ Үндсэн хууль либерал эрх зүйн дэг журам, соёл, сэтгэлгээ хөгжүүлэх гол чиг шугам, “тоглоомын дүрэм” болж байна. Ардчилсан гэх тодотголтой аливаа улсын Үндсэн хууль нь эрх зүйн “мод”-ны үндэс суурь болж байдаг. Тэрхүү модны үндсийг тэжээж байдаг хөрс, ус, бордооны үүргийг ямар нэг улс төрийн онол гүйцэтгэж байдаг. Манай улсын эрх зүйн модны суурь болсон Үндсэн хуулийг тэжээж байдаг тэрхүү хөрс, ус бордоо нь либерализм³⁹ юм.

Сонгодог либерализмын тулгын гурван чулуу бол: (1) хувь хүний эрх, эрх чөлөө, (2) чөлөөт зах зээл, (3) хязгаарлагдмал засаг төр⁴⁰. Эдгээрийг Монгол улсын Үндсэн хууль⁴¹ бараг бүрэн утгаар нь тусгасан байна. Тухайлбал, Үндсэн хуулийн 14 дүгээр зүйлийн 2-д “Хүн бүр эрх зүйн этгээд байна” хэмээн тунхаглаж, 16 дугаар зүйлд хүний суурь эрхүүдийг нийтлэг агуулгаар хуульчилж, 5 дугаар зүйлийн 2-д өмчийн аливаа хэлбэрийг хүлээн зөвшөөрч, өмчлөгчийн эрхийг хуулиар хамгаална хэмээн зааж хувь хүний эрх, эрх чөлөөг аливаа дур зоргоос хамгаалсан байна. Үндсэн хуулийн 5 дугаар зүйлийн 1-д “... олон хэвшил бүхий эдийн засагтай байна”, мөн зүйлийн 2-д “Төр нь...хөгжлийг хангах зорилгоор эдийн засгийг хамгаална” хэмээн заасан нь зах зээлийн эдийн засгийг хүлээн зөвшөөрч, баталгаажуулсны илрэл юм.

Үндсэн хуулийн оршил хэсэгт “...хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулан хөгжүүлэхийг эрхэм зорилго болгоно” гэж зааснаар төрийг иргэний нийгмийн хяналт дор байлгах, төрийг хянах иргэдийн тогтолцоог хүлээн зөвшөөрсөн хэрэг юм. Мөн Үндсэн хуулийн 1 дүгээр зүйлийн 2-д төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчмуудыг зааж өгсөн нь төрд ажиллаж байгаа хүмүүсийн дур зоргыг хязгаарласан хэрэг юм. Мөн Үндсэн хуульд төрийн эрх мэдлүүдийг хуваарилах оролдлого хийсэн нь либерал онолыг баримталсны илрэл мөн.

³⁷ L.Fuller. *Morality of Law* (1964) Chap 2

³⁸ Black's Law Dictionary. Editor in chief Bryan A.Garner. Eighth edition (2004) p 538-539. Уг хуулийн толь бичигт эрх зүйн байх ёстой зарчмыг /Due process of law/ тайлбарлахдаа “Хувийн эрхийг хамгаалах, хэрэгжүүлэх зорилгоор хууль зүйн үйл ажиллагааг тогтоосон дүрэм журмын дагуу явуулахыг хэлнэ. Тухайлбал: хэргийг шийдвэрлэх эрхтэй шүүгчийн өмнө шудрагаар хэргийг шийдвэрлүүлэх эрх болон мэдэгдэл байна”.

³⁹ Black's Law Dictionary. Editor in chief Bryan A.Garner. Eighth edition (2004) p 936. Төр, үзэл бодлын хувьд- хязгаарлалтгүй, өргөжүүлсэн, олон ургалч үзлийг тэвчих гэсэн тэмдэг нэрийг илэрхийлнэ.

⁴⁰ Дэвид Боаз. Либертарианизм Орч. Б.Батчулуун (2005) 1-р бүлэг

⁴¹ Төрийн мэдээлэл эмхтгэл 1992 № 1

Эдгээрээс эргэцүүлэхэд Монгол улсын эрх зүйн тогтолцоо либерал онол дээр суурилсан болохыг Үндсэн хуулийн дээрх заалтууд нотолж байна. Тийм учраас өдгөө Монгол улсад эрх зүйн либерал сэтгэлгээ бүрэлдэн хөгжиж байна гэж хэлэх бүрэн үндэстэй юм. Эрх зүйн либерал сэтгэлгээний хүрээнд монголчууд хуулийн цаана хууль байдаг, түүгээр хуулийг шалгана, үнэлнэ гэж итгэж, тэр эх сурвалжийг хүн төрөлхтөний сэтгэлгээний болон хууль зүйн практикийн ололтод тулгуурлан эрх хайж, судалж, сурталчилж, зааж сургах болсноор эрх зүйн онолын сэтгэлгээний дэлхий нийтийн гэр бүлд нэгдэх процесийг эхлүүлжээ.

Засаг төрийн эрх мэдлийг хууль, шүүх, иргэний нийгмийн хяналтад оруулах, хууль тогтоох ажиллагааг аливаа дур зоргоос хязгаарлах институт болон институцийг бий болгож эхэлснээр “засаг төрийг ард түмэн хянах эрхтэй”, “засгийн эрх ард түмнээс эх сурвалжтай” гэсэн хуучин цагт ч байсан уриа лоозонд олон түмэн итгэх хандлага бий болж байна.

Хэдийгээр өдгөө эрх зүйн позитивизмын марксист хувилбар хадгалагдаж байгаа хэдий ч эрх зүйн олон ургальч үзлийн үр дүнд эрх зүйн янз бүрийн номлол, сургаал, онол, үзэл баримтлал академик хүрээнд түгэн дэлгэрч, эрх зүйн сэтгэлгээний глобальчлал, тэлэлтийг бий болгож байна. Үүний үр дүнд эрх зүйн монист сэтгэлгээнээс плюралист сэтгэлгээнд шилжиж байна.

Дэвид Боазын таамагласнаар XXI зууны улс төрийн сэтгэлгээний гол өрсөлдөөн либертари болон социал-демократ онолын хооронд өрнөх⁴² бөгөөд монголын нийгмийн улс төрийн сэтгэлгээ ч түүнийн нөлөөнд байх нь эргэлзээгүй бизээ. Тийм учраас монголын эрх зүйн соёл, сэтгэлгээнд либерал онол тодорхой байр суурьтай байх шинж төлөв ажиглагдаж байна.

Гэвч Монгол Улсад эрх зүйн либерал сэтгэлгээ цаашид хэрхэн нутагшин хөгжих нь дэлхийн улс төрийн уур амьсгал, нөөцийн хүрэлцээ зэрэг бодит хүчин зүйлээс хамаарахаас гадна Монгол улс дотооддоо иргэний нийгмийг төлөвшүүлэх, ардчиллыг тууштай хөгжүүлэх, төр засгийн үйл ажиллагааны үр нөлөө, бүтээмж, цэвэр тунгалаг байдлыг хэрхэн хангахаас ихээхэн хамаарна. Ялангуяа авилга хээл хахуул, ядуурлыг бууруулах талаар төр засгаас оновчтой арга хэмжээг авч чадахгүй бол “хөөрсөн түмний” өмнө либерализм хүчгүйдэхийг үгүйсгэхгүй.

⁴² Дэвид Боаз. Либертарианизм. Орч. Б.Батчулуун (2005) 341 дэх тал